

Василь Горбатюк

ГОЛОС ІЗ «ПОСТІЙНОЇ САМОТНОСТІ»

Лист Кліма Поліщука до Олени Пчілки

Це голос із війни – жорстокої, кривавої Першої світової. Голос письменника, який хотів би творити, плекати слово – натомість дивиться у вічі смерті, метається в гущі подій та людей, однак серце його не може знайти в цьому вирі відгуку на своє биття в одній тональності, в одному ритмі – літера-

Клим Поліщук (1891–1937) – український письменник, журналіст, культурний діяч. Фото

турному. Він шукає таку близьку людину поза межами фронту, у рідному краї. Тут можна це написати і як власну назву – «Рідний Край». Журнал під такою назвою з 1907 до 1910 року редагувала й видавала Олена Пчілка. Саме до неї й звернувся у своєму листі з «постійної самотності» молодий поет і прозаїк Клим Поліщук.

Значною мірою проливає світло на життєвий шлях письменника детальний нарис про нього К. Завальнюка і Т. Стецюк у книзі «Червоний смерч над Поділлям», виданій у Вінниці [4, с. 112–122].

Клим Лаврінович Поліщук народився 25 листопада 1891 року в містечку Краснополі Житомирського повіту Волинської губернії (нині – село в Чуднівському районі Житомирської області) у сім'ї дяка. Рано залишився без батька. Найстарший серед дітей, він разом із матір'ю Ганною мусив брати на свої плечі

всі домашні турботи. Але, незважаючи на це, уривав час для малювання. А потяг до зображувального мистецтва з'явився в нього після прочитання повісті Миколи Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки». Малярський хист давав йому іноді й підробіток: хлопець малював вивіски до єврейських крамниць та географічні карти для дітей священників.

Уже з п'яти років Климко навчився й читати, навіть вільно цитував уривки з Псалтиря. Під впливом Шевченкового «Кобзаря» почав писати вірші. З перших літературних спроб вірш «Дивлячись на Божий мир» 1906 року з'явився в газеті «Вольнь». А 1909 року у львівському журналі для дітей і юнацтва «Дзвінок» побачило світ і перше оповідання Кліма Поліщука «Що співає соловейко?» Декілька поезій юного автора опублікували полтавський часопис «Рідний Край» та київська газета «Громадська Думка». На творчість початківця звернули увагу

Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач, 1849–1930) – українська письменниця, редакторка, науковка, культурно-громадська діячка. Фото

І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, Ганна Барвінок, В. Науменко.

Зацікавилась особою шістнадцятирічного Кліма Поліщука й поліція, уважаючи його небезпечною для імперії людиною.

За порадою та допомогою вчителя-вільнодумця Опанаса Масюкевича 1909 року Клим Поліщук виїхав на навчання до Санкт-Петербурга – туди його вже не раз запрошував лікар-епідеміолог, активний член українського земляцтва в столиці імперії Юхим Грибінюк. За допомогою ще одного добродія – професора К. Арабажина – Кліма Поліщука зарахували на 4-й курс Вищого художньо-рисувального училища при Імператорській академії мистецтв. Проте через злидений стан родини навчання юнакові незабаром довелося покинути. Клим поїхав додому.

За наполяганням місцевого священника, який навіть дав 3 карбованці на дорогу, він вирушив шукати кращої долі до Почаєва. Там влаштувався працювати в друкарні, але через два місяці повернувся назад.

З Краснополя Клим Поліщук надсилав до київської газети «Рада», а також записує від матері та інших людей казки, легенди, повір'я тощо. Дещо пізніше близько півтора десятка народних пісень, зібраних К. Поліщуком, обробив і поклав на ноти Микола Леонтович.

На початку 1910-х років, після закінчення курсів «страхової справи», К. Поліщук вступив на службу до Волинського губерніяльного земства, але через чорносотенські доноси губернатор звільнив його і вислав із Волині. У пошуках заробітку Поліщук знову опиняється в Петербурзі. Тут він завідував українською друкарнею, яку з часом перетворив у видавництво «Друкар». Крім того, «вільним слухачем» відвідує курси психоневрологічного інституту. А також буває на конспіративних зборах соціалістів.

1913 року К. Поліщук повернувся в Житомир на свою попередню посаду. Журнал «Українська хата» 1914 року (№ 3–4) у «Літературній хроніці» повідомляв про вихід у світ книги К. Поліщука «Далекі зорі. Нариси й оповідання. Книга перша. Житомир. Видавництво «Стерні»» [11].

Це було якраз напередодні Першої світової війни. А з її початком К. Поліщук потрапляє під домашній арешт, звинувачений у сепаратизмі, мазепинстві, австрофільстві.

У грудні 1914 року К. Поліщука мобілізували до царського війська. Після служби в запасному батальйоні в Кременчуці перебував як санітар та урядовець у різних фронтових частинах. Через контузію два місяці лікувався в шпиталі. Після цього – знову на фронт. І саме тоді Клим Поліщук подав свій стражденний голос до Олени Пчілки – лист його нині зберігається у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

1916 р. Червня 25 дня, Т[ериторія] В[осенних] Подій².

Високоповажанна Ольго Петрівно!

Довгий час мовчав я, хоч і часто хотілося написати Вам скільки слів, поділитися з Вами своїми думками, почути хоч одно слово Ваше, що скажете Ви про сучасність страшну. Колись, ще як був Вашим співробітником, завдяки такому непорозумінню, яке сталося зі мною і М. Бандуристом із-за мого віршу, я без всяких пояснень перестав надсилати Вам свої праці, за що зараз тисячу раз прошу пробачення. Зовсім не цікава річ, і не хотілося б мені про це нічого говорити, не хотілося б, що Ви могли б інакшими очима глянути на хлопця, якого Ви зробили з ласки Божої поетом і назвали Бандуристом, а окрім того, гадав, що хлопця теж не слід особливо вражати із-за того тільки, що він зумів прислати Вам мого вірша, підписавши своє прізвище. Я, коли прочув про цю штуку, був дуже вражений, і мені зробилося дуже тяжко і неприємно. Тим більше було неприємно мені, що я сам вибиваючись з сили за своє існування, разом з тим не забував про його, і зробив йому більше користного, як то не зробив ніхто з наших «патріотів». Після того, як я прочув про так не чемну, з боку Бандуриста, зробляну річ, я написав йому листа, в якому вказував на його самочинство. Він мені відповів, що дуже пробачається, ляв всіх поетів за те, що вони пишуть, і взагалі, заявляв, що писати покине. До того часу я самий, складаючи збірничок для народу «Дружня Рада», пустив туди до 10-ти його віршиків... Але після того випадку я, знаючи Бандуриста як хлопця цілком нерозвиненого, надто зацікавився тим, де він научився брати ритм?.. Де він взяв поняття про розмір, дактилі і т. п. Виявляється, що він більшість своїх віршів коли не перекладав з київського поета газетки «Южная Копейка» – Микільчика (то справді поет гарний, хоч трохи босяк), а то просто плагіатував. Пам'ятаю, що надрукований в «Р[ідному] Краї» Бандуристів вірш «Дівочі жалі» взятий майже цілком з Гр[ицька] Чупринки, з одного віршу, який теж друкувався в «Ріднім Краю», а тільки музичний 8-ми стопний віршик Чупринки, з набором нових слів і з де-якими змінами самої думки, був перероблений в 12-ти стопний. На перший погляд трудно щось і розібрати.

Потім, раджу Вам звернути увагу на другого «лірика», якого Ви навіть за ручку в світ вивели під оголошенням «Барвінків цвіт». Про автора «Барвінкового цвіту» вже років два до війни я чув не дуже-то гарні річі. Через останнього я навіть не прислав Вам нічого свого, не хотів також мішатися до чужих справ, які називаються «літературними»...

² Зберігаємо особливості письма автора листа, доповнюючи скорочення (у квадратних дужках).

В той час я мав досить праці. Працював в земстві, в земській часописі, і разом в наших українських виданнях і в галиційських. Справа так гарно була налагодилась, щоб так не війна то зараз я мав би в Житомирі свого часописа. Часто, майже щодня, я проглядав в міській читальці всі краєві часописи, знайомлячись з тим, що торкалося українських справ. В ті часи я став натрапляти на слід творчої праці автора «Барвінкового цвіту» в таких органах як «Гроза», «Стрела», «Кієвъ» (вірші на мінорний лад, з сербської мітології «Марко-Воевода» в 1913 р., число газети мається в мене), і т. п. Я чудовався, як колись на мене, ще слабого хлопця, ділетанта, напала «Рада» за скільки віршиків і оповідань чистих народових в «Поч[аєвському] Листку», і робилося обідно, тяжко, але разом з тим не хотів заробляти на цьому рядками як то робили колись інші.

Ждав часу, щоб сказати разом про таких добродіїв. Але ось настала війна. Все що було мені любого, милого і рідного пішло на поталу, я сам вибитий з колії вже два роки тиняюся по світу в сірій шинелі, вже не раз дивилася смерть в очі, вже не раз тратив всяку надію остатися живим, але ні разу ще й думка мені не прийшла в голову зріктися ясної віри в будучність України, і де я тільки проходив, всюди учив цієї віри, укріпляв в цій вірі тіх що були слабі духом і не хотіли більш вірити.

Що-ж робить автор «Б[барвінкового] Цвіту»? Він з перших днів війни, з перших днів потали почав співати в «Почаєвських Листках», «Київахъ», а потім як виявилось одного разу, Ваш уславленик в українським письменстві постійно виспіває в «Двухглавомъ Орле» і не соромлячись розписується повним іменям і прозвищем... Будучи жовніром, на фельшарських курсах у Київським шпиталі, я зібрав серед раних жовнірів чимало чисел газетки «Орлят», де пишається і Валеріян Тарноградський.

Де-ж тут віра, честь і сором? Друкувати патріотичні «поезійки» в «Двухг[лаво]м Орле», і разом з тим бути співробітником «Р[ідного] Краю», – ганьба...

Зібрані мною матеріали дадуть де які відомости ще про двох «писателів», котрі співробітничали в «Р[ідному] Краї», але про все разом я, колись, як буду жити, напишу сам. Про двоякість автора «Барв[і]нкового Цвіту» я вже писав в однім російським часопису минулого лютого, сього року.

Цього в нас не має бути на дальший час, Ви, як вельми поважанна мною авторка, як критик, мусите викинути з числа своїх співробітників подібних поетів, як людей непевних, бодай до того часу, заким вони не принесуть своєї повинної.

Зараз я майже хорий і знаходжуся на Германським терені В[осенних] Подій. Минулого року через остру біль серця і неврастенію дали на 3 місяці спочивок, а цього року, певне, без спочивку прийдеється

згинуту тут. А так хочеться жити ще трохи, так хочеться дати утіхи час і спокійно прожити моїй бідній, стомленій працею і горем матері, допомогти вибитися в люди малому братові, який учить більш як чудово: цього року скінчив 2-х класову Краснопільську школу, має 3-ри листи похвальних, і 14 літ життя. Думаю його в Уманську сільсько-господарську школу послати, та зараз я терплю матеріально так, що немає чого й думати про щось. Одно – надія на Бога, щоб дав змогу щасливо пережити бурю.

Ще серце болить за тим, що мої самі лінії праці (до 20 оповідань і новелок, 1-н роман, дві повісти, 9-ть легенд) ще не побачили світа. З легенд три надруковано в галицьких виданнях, в тім, одна в «Ілюстр[ованій] Україні». Думав книжку оповід[ань] і новелок видати в числі свого видавництва «Стерні» в Житомирі, на легенди знайти видавця, а роман і повісти був би видруковав в Львівській «Свободі». Не буду вже згадувати про багато інших річей, які мались друкуватися в наших Київських часописах, з таких наприкл[ад], «Полісські оповідання», я встиг надрукувати тільки початок, перше оповідання «В ночі», в[идавницт]во видрукувати не встиг, а двоє лишилися нескінченими. Про вірші («як забава в вільний час») вже й не згадую... багато ще лишилося праць, початочків, фрагментів тільки. Все те лежить в моєй матері на схованці; непевна схованка дуже турбує мене, бо там легко може багато чого затратитися, а опіка доручена малому братові не дуже-то певна.

Потім, ще де що є на схованці в знайомих в Житомирі.

Моя, досить порядна бібліотека, що складається переважно з книжок українських і польських, звалена в дві скрині, і так лежить в возкій коморі просто на землі.

За час війни, багато прийшлося витерпіти, а зовсім мало чого написати, бо навіть листа буває важко написати як зашумить в голові...

Хоч іноді буває година, як в душі з'являться слова, які просяться в світ, – болію, болію і сказати важко. Єсть в мене невеличкий зошиток, куди записую вірші. Записна книжка-календар теж іноді записується за днів 10-ть наперед, то знов остається стілько-же позаду.

Де хто пише мені, а декому пишу я. Але багато тіх, що називалися друзями і колегами десь розгубилися. Не знаю де їх доля порозганяла навіть?

А так сумно, так важко тут бути в почуванні постійної самотності і постійної злоби, зненависти, ворожечі друг до друга. Впало багато шишок на голову, більш навіть, як на казкового Макара, і слабіють сили мої, не маючи змоги видержати вагу їх.

Надіявся багато чого почути утішного від Вас, багато раз збирався написати до Вас, але роблю це тільки зараз, отримавши Вашу адресу від В. П. з «Укр[аїнської] Книгарні».

Пишіть-же як Ваші думки відносно сучасного життя, і чи скоро бачиться кінець розрухи цієї, і чи бачите щось ліпше впереді для нашого дорогого і бідного краю рідного?..

А також, чи маєте надію видавати в будучому свою часопись в якій колись і я був в гурті співробітників, і чи вернеться хоч те, що було до серпня 14-го року? Як Ваші думки і надії? Також був би дуже вдячний, щоб повідомили про новини в нашій літературі, як що вони тільки можуть бути.

Тут дуже сумно, і як є вільна година, то пишу листи, але часами, як вже сказав я, не можу і цього робити, а читати немає чого. До сліз важко стає. Я був би дуже вдячний, щоб Ви надіслали мені скільки чисел «Рідного Краю», тих, що вийшли в Гадячі в свій час, але не тих, що друкували в Києві в час війни, котрі я маю, і знаю їх.

Єсть в мене одна легенда «Дівич-Гора», малесенький начерк про цю гору я зробив в «Волинських Земських Известіях» в формі дописа, але минулою зимою я записав і обробив белетристично цю легенду, і залишив її в Житомирі на своїй квартирі. Як що цікавитесь, то я можу написати і Вам вишлють її. Посилаю Вам з цим одного віршика, з котрого догадуйтеся про становище моє фізичне і моральне.

Бажаю Вам сили і здоровля в праці, і довго ще жити на славу Україні і довго ще бути путівником юнаків, що посвятили себе службі Україні з пером в руках. Не бачу иншого нікого, окрім Вас, і тільки Ви можете стати одною з перших на місці Ганни Барвінок.

Ваш обов'язок, високошановна Ольга Петрівна, подати надію стомляним, вказати на щось ясне, тім, що попадають в тьму.

Остаюсь глибоко шануючий Вас.

Щирий Клим Поліщук.

Р. С. День, в який відсилаю до Вас сього листа, записую в книжечку і буду з дня на день ждати відповіді від Вас.

Адреса моя: Действующая Армія. 129-й пешотный Бессарабский полкъ, 1-я Его Высочества рота. (Климу Лавр[іновичу] Поліщук)» [1].

З циклю «Таємні ночі»

(Присвячую ВельмиЩ[ановній]Олені Пчілці)

I

В час спокою і утоми,
Як затихне шум життя,
На поля виходять гноми
Із країни небуття.

Як смарагдові, огнисті
Блиснуть зорі в небесах,
Точить сльози щирі, чисті
На могилах людський жах.

Жах безкровного спокою,
Весь без міри і кінця,
Поєднавшись з тугою,
Молить небо і Творця –

Щоб засяли вічні зорі,
Щоб озвались солов'ї,
Щоб криваві біль і горе
Зникли в пустці віковій.

І на росах срібних степу
Не блукали б гноми тьми,
Діти тюрем, зла-вертепу
Не глумились над людьми.

Щоб народ з'єднався; спільно
В душах здвигнув би любов,
Щоб не лилась безневинно
На жита червона кров.

На могилах жах сумує –
Гноми тішаються над ним,
Місяць стогону не чує,
Засміявся зіркам ясним.

II

То вирвався птахом крилатим
З людей моїх жах нелюдський.
Припав він, як камінь важкий,
На свіжу могилу ридати.

Даремне лиш точаться сльози,
Могили в траві заростуть.
Їм дар від природи дадуть
Сніговиця й люті морози.

Колись, може, в весну ясну,
Як буде пишатися май,
Згадає про їх рідний край,
Та їх не розбудить із сну.

Не жертвою слави й борні –
Ганебно прийшлося їм сконатъ.
Їх жах буде світ проклинать,
І буде він другом мені.

Клим Поліщук.

1916 р[ік], 21/VI.

фольв[арок] Бахани Курляндськ[ої] губ[ернії].

Р. С. Дуже пробачаюсь, що так написав брудно, позаяк настала темнота; зовсім смеркло. [Підпис] [3].

Щодо згадуваного в листі М. Бандуриста, то в тому ж таки ВР ІЛ НАНУ, у фонді редакції журналу

«Рідний Край», зберігся лист, датований 1910 роком, у якому звучить цей псевдонім, щоправда, з іншим ім'ям замість М. Цілкою можливо, що К. Поліщук міг забути точний підпис автора.

З коротенького листа до редакції наведемо один абзац із самохарактеристикою автора.

«Живу я в Полтаві на Трегубовській вулиці в Колесніковській перевулку в хаті Андрія Саввича Ляпика і прозиваюсь Тимохвієм Андрійовичем Ляпиком, але під віршами я хотів би щоб було підписано "Бандурист Гриць"».

Ляпик-Бандурист надіслав до редакції поему «Біглянка Оксана», що помістилася на 10 досить величезних аркушах паперу. На першому з них синім олівцем написано резолюцію: *«Не годяще»* [2].

Очевидно, після цієї невдачі автор не полишив свого наміру публікуватися в журналі. Як це йому вдавалося, ми дізналися з листа Кліма Поліщука.

Фронтowa доля змилювала над К. Поліщуком – він зостався живим. Після революції 1917 року повернувся в Україну й тут активно працював на ниві відродження рідної культури: у редакціях газет «Український голос», «Народна воля» та інших. Видав збірки поезій «Співи в полях» (1917), «Поезії» (1919), прозові книжки «Серед могил і руїн» (1918), «Тіні минулого. Волинські легенди» (1919), «На порозі» (1919). Належав до групи поетів-символістів, згуртованих навколо «Музагету», зокрема, два його вірші були надруковані в цьому часопису 1919 року (№ 1-3). Ось мотив одного з творів:

Замирає акорд перехідний.
Червоністьєся помстою мить, –
Хто ти ніжний, сердечний і бідний,
Що кохаєш весняну блакить?

Наші душі в смерканні понурім,
Наше тіло пульсує злу кров,
Наші чола – лиш зморшки похмурі,
З нас борець – хто себе поборов... [6, с. 24].

У цьому ж числі «Музагету» опубліковані вірші Павла Тичини («Міжпланетні інтервали», «Плуг», «І Бєлий, і Блок...»), Дмитра Загула, Миколи Терещенка, Павла Филиповича, Олекси Слісаренка й ін. У рубриці критики йшлося про дві щойно видані книги Кліма Поліщука. Рецензія на збірку «Поезії. Книга перша» підписана криптонімом «П. Т.», який неважко розшифрувати як «Павло Тичина». Поет-критик досить суворо розглядає видання, підсумовуючи свій аналіз так: «Книжка перша (власне, друга) поезій Кліма Поліщука лягла як листочок... В цій книжці власне самого Поліщука дуже мало. Та й те, що я знайшов, припадає на 1914 рік, чи якийсь із ним по сусідству» [6, с. 156].

Невисоку оцінку дістала й прозова книжка письменника «Тіні минулого. Волинські легенди». Критик П. Ф. (імовірно, Павло Филипович) зазначає: «... як белетристичні твори, "легенди" Кліма Поліщука малоцінні. Краще було б, якби автор легендам, які позаписував на Волині, залишив ту форму, в якій їх чув. Тоді б вони пригодились і для вченого дослідувача фольклору...» [6, с. 160].

Клим Поліщук співпрацював також із журналами «Мистецтво» й «Літературно-мистецький вісник». Свої спогади про тогочасне літературне життя Києва відобразив у брошурі «З виру революції» (Львів, 1923).

Друкувався літератор і в подільських часописах «Поділля» (1918), «Селянська громада» (1919, від 12-го числа виходив у Вінниці), «Трудова громада» (1919), «Шлях» (1919), періодично вміщуючи свої статті, замітки, кореспонденції, фейлетони, поезії, які кликали український народ до боротьби за національне й соціальне визволення. У вірші «Повстання» («Трудова громада», 23 жовтня 1919 року) є рядки, які опосередковано підтверджують участь Кліма Поліщука в протибільшовицькому повстанні отаманів Соколовських на Житомирщині:

Ходять, як тінь, між снопами
Чати бунтарні і стежі [10].

У часопису Подільської губерніяльної народної управи «Село», що видавався у Вінниці, а потім у Кам'янці-Подільському, Клим Поліщук друкує оповідання «Христос воскрес» (23 травня 1918 року) [7, с. 8–11], «Ганебна справа» (січень–лютий 1919 року) [8].

З 1920 року, після поразки національно-визвольних змагань, письменник перебував у Галичині, де побачила світ більшість його творів. Зокрема, 1921 року у Львові він видає книги «Жменя землі. Галицькі легенди», «Розп'ята душа», «Воєнка», «Веселе в сумному», «Скарби віків. Українські легенди», збірку поезій «Звуколірність», а в Станіславові – «Здвиг (на 60-ті роковини смерті Кобзаря)». 1922 року вийшли книги «Червоне марево» та «Манівцями», а 1923-го – «Світ червоний», «Ангельський лист», «З виру революції. Фрагменти спогадів про "літературний" Київ 1919 р.». І, нарешті, 1925 року в Коломиї побачили світ знамениті романи Кліма Поліщука «Гуляйпільський батько» (про Нестора Махна та його добу) й «Отаман Зелений». Тоді ж митець видав і свій драматичний твір – старокиївську легенду в 4-х явах «Гад Звіринецький». Також К. Поліщук редагував тижневик «Український емігрант» і заснував місячник «Мамай» (1924).

У Галичині К. Поліщук одружився з молодою письменницею й актрисою Галиною Іванівною Орлівною (Мневською). 1919 року вона перебувала у

Вінниці, де брала участь в організації театру імені Івана Франка, також успішно виступала в Козятині. З 1921 року друкувалася у Львові, де вийшли її збірки оповідань і повістей «Шляхом чуття» (1921) і «Перед брамою» (1922). 10 березня 1922 року в подружжя народилася донька Леся. 1925 року родина Поліщуків повертається в радянську Україну, очевидно, з ініціативи Галини.

Спочатку жили в Лубнах, у матері дружини, а згодом у Харкові. Клим Поліщук працював у Державному видавництві України, багато друкувався в журналах «Життя й революція», «Глобус», «Зоря», «Селянка України», «Службовець». 1929 року здав до видавництва свою нову збірку оповідань «Поліські шуми», але через арешт автора 4 листопада того ж року вона не побачила світу. Ще перед цим зазнав іншого удару долі: від нього пішла дружина – до російського письменника В. Юрезанського.

У січні 1930 року Климові Поліщуку оголосили вирок: 10 років таборів за межами України. Спочатку відбував «кару» в Пермській області, потім близько чотирьох років – у с. Долинське під Карагандою, а з 1935 року – на Соловках.

Незважаючи на важкі, нестерпні умови, продовжував працювати як письменник: над збіркою оповідань «Казки лісів далеких», спогадами про письменників Ганну Барвінок, Івана Нечуя-Левицького, Олену Пчілку, Володимира Самійленка, Володимира Кобилянського. На жаль, усі ці рукописи були знищені на Соловках під час обшуку 1937 року, а самого письменника, цілком хворого, трійка УНКВС по Ленінградській області 9 жовтня 1937 року засудила до розстрілу. Вирок було виконано 3 листопада в урочищі Сандармох, поблизу м. Медвеж'єгорська [4, с. 122].

Ще на початку 1990-х років подільський письменник Микола Мачківський звернув увагу на поезію Кліма Поліщука, тоді геть забутого, – на них він натрапив у газеті «Трудова громада», що в 1919–1920 роках видавалася в Кам'янці-Подільському.

Сучасний колега по перу й дослідник літератури не тільки передрукував поезію репресованого митця з циклу «Боротьба» – «Коня скоріш сідлайте – Шаленого коня!..», а й навіть чотири рядки з його іншого твору, які йому продекламувала старожилка міста Віра Баратинська [5, с. 213]:

Навіть в скривавленім горі,
Навіть в розпачну годину
Будемо вірити в зорі,
Будемо йти без упину!..

Навіть тоді, як здолають,
Стримано стиснемо зуби –
Сильні в борні не ридають,
Дужим нема самозгуби!.. [9].

Справді, такі рядки високого художнього рівня й закличного громадянського звучання можуть запам'ятатися на все життя, як це сталося з читачкою-кам'янчанкою.

Джерела й література

1. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ (далі – ВР ІЛ НАНУ). Ф. 29. Од. зб. 1309.
2. ВР ІЛ НАНУ. Ф. 43. Од. зб. 2.
3. ВР ІЛ НАНУ. Ф. 244. Од. зб. 1078.
4. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям. Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2008. 248 с.
5. Мачківський М. Клим Поліщук. Хто він? *Мачківський М. Сорокодуби*. Хмельницький, 1994.
6. *Музагет*. 1919. № 1–3.
7. *Село*. 1918. 23 травня.
8. *Село*. 1919. № 2. С. 12–15; № 3. С. 12–15; № 4. С. 13–16.
9. *Трудова громада*. 1919. 16 жовтня.
10. *Трудова громада*. 1919. 23 жовтня.
11. *Українська хата*. 1914. № 3–4.

